

ANDRII ROZHKOVA

ARTYKUŁ RECENZYJNY:

ASPECTS OF ISLAMIC RADICALIZATION IN THE BALKANS AFTER THE FALL OF COMMUNISM,
RED. M. DRAGNEA, J. FITSANAKISM, D. TRIFUNOVIC,
J.M. NOMIKOS, V. STAMEVSKI, A. CUPCEA,
PETER LANG, NEW YORK 2023, SS. 282.

Review Article:

Aspects of Islamic Radicalization in the Balkans

After the Fall of Communism, eds. M. Dragnea, J. Fitsanakism,

D. Trifunovic, J.M. Nomikos, V. Stamevski, A. Cupcea,

Peter Lang, New York 2023, pp. 282

Kraje Bałkanów Zachodnich – Albania, Bośnia i Hercegowina, Kosowo, Macedonia, Czarnogóra i Serbia – w 2003 roku podczas szczytu „Eu-Western Balkans Summit” wyraźnie wyraziły chęć przystąpienia do Unii Europejskiej¹ oraz z wyjątkiem Serbii, do

---

¹ *Eu-Western Balkans Summit Thessaloniki*, ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_03_163 [20.03.2024].

ANDRII ROZHKOVA, absolwent studiów I st. na kierunku bezpieczeństwo wewnętrzne (Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski, Polska); student studiów II st. na: kierunku bezpieczeństwo wewnętrzne (Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski, Polska) oraz kryminalistyka i nauki sądowe w zakresie kryminalistyka ogólna (Centrum Nauk Sądowych, Uniwersytet Warszawski, Polska).

ORCID: 0000-0002-7380-7791; e-mail: a.rozhkov@student.uw.edu.pl

innych struktur euroatlantyckich, takich jak Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO). Chociaż w różnym stopniu, wszystkie te państwa w ciągu ostatnich dwóch dekad odniosły pewne sukcesy w procesie euroatlantyckiej integracji, m.in. rozpoczęcie negocjacji akcesyjnych z UE² oraz przyjęcie większości tych krajów do NATO³. Ze swojej strony, zarówno Unia Europejska⁴, jak i NATO⁵ pozytywnie patrzą na te dążenia, wspierając ideę członkostwa dla wszystkich krajów w regionie.

Do głównych kryteriów integracyjnych należą kwestie bezpieczeństwa regionalnego. Obie organizacje jasno stwierdziły, że podstawowym warunkiem przystąpienia państw bałkańskich jest uregulowanie płaszczyzn konfliktogennych, które mogłyby mieć negatywny wpływ na pokój i stabilność w regionie⁶. Za jedno z takich zagrożeń od lat uważa się wpływ radykalnych grup ekstremistycznych, które chcą narzucić bałkańskim muzułmanom skrajny dżihadizm. Jednakże problematyka radykalizacji islamskiej ludności Bałkanów ma bardziej złożony charakter.

Wśród religijnych społeczeństw Bałkanów muzułmanie stanowią zdecydowaną większość. Najwięcej wyznawców islamu zamieszkuje w Kosowie (ok. 96%). O połowę mniej muzułmanów jest w Albanii oraz Bośni i Hercegowinie (odpowiednio ok. 57% i 51%), w Północnej Macedonii (32%), w Czarnogórze (19%) oraz w Bułgarii (10%). Serbia, Słowenia i Chorwacja są państwami, w których odsetek muzułmanów nie przekracza 3%⁷. W przeciwieństwie do współwyznawców z innych europejskich państw, gdzie większość muzułmanów to imigranci z Bliskiego Wschodu, bałkańscy muzułmanie są autochtonami, tj. rdzennymi mieszkańcami danego obszaru.

Ekspansja islamu na Bałkanach miała miejsce w czasach panowania Imperium Osmańskiego, które trwało niemal 500 lat (1389–1878)⁸. Słowiańskie narody zamieszkujące tereny okupowane przez Turków dokonywały konwersji na islam. Wśród przyczyn można wyróżnić względy bezpieczeństwa (uniknięcie represji), ekonomiczne (lepsze możliwości pracy i niższe podatki)⁹ oraz procesy migracyjne (emigracja chrześcijańskiej

---

² A. Munter, *The Western Balkans*, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/168/the-western-balkans> [20.03.2024].

³ *Enlargement and Article 10*, www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49212.htm?selectedLocale=en [20.03.2024].

⁴ *The EU and the Western Balkans: towards a common future*, https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-and-western-balkans-towards-common-future_en [20.03.2024].

⁵ *Western Balkans: moving closer to Euro Atlantic integration*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_76329.htm?selectedLocale=en [21.03.2024].

⁶ *EU and NATO agree concerted approach for the Western Balkans*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_20312.htm?selectedLocale=en [21.03.2024].

⁷ *The World Factbook: Explore All Countries*, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/> [22.03.2024].

⁸ J. Haldon, *The Ottoman State and the Question of the Autonomy. Comparative perspectives*, [w:] H. Berktaş, S. Faroqhi (red.), *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*, London 1992, s. 57.

⁹ M. Džajka, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijsko razdoblje 1463–1804*, Mostar 1999, s. 90.

ludności oraz imigracja muzułmanów), które doprowadziły do pluralizmu religijnego w regionie.

W XX wieku Bałkany doświadczyły serii kluczowych wydarzeń, które znacząco wpłynęły na kształtowanie się regionu. Osłabienie Imperium Osmańskiego otworzyło drogę do narodzin niepodległościowych ruchów wśród różnych grup etnicznych mieszkających na tym obszarze¹⁰. Stało się to przyczyną wybuchu I wojny bałkańskiej (1912–1913), w której bałkańskie państwa (Serbia, Czarnogóra, Bułgaria i Grecja) walczyły z Imperium Osmańskim o kontrolę nad regionem. Rok później doszło do I wojny światowej (1914–1918). Bałkany stały się areną walk między państwami centralnymi a Ententą. Po zakończeniu wojny, na mocy traktatów pokojowych, powstały nowe państwa bałkańskie, takie jak Jugosławia, Albania, a także zmieniono granicę Bułgarii¹¹. Kolejna znacząca epoka to II wojna światowa (1939–1945), podczas której Bałkany ponownie stały się polem walk¹², regionem poddanym okupacji niemieckiej i włoskiej oraz partyzanckim ruchom oporu, szczególnie w Jugosławii pod przywództwem Josipa Broz Tity¹³. Po zakończeniu wojny większość krajów bałkańskich znalazła się pod wpływem Związku Radzieckiego. Względna izolacja bałkańskich społeczności muzułmańskich od świata zewnętrznego skutkowała bardzo odmienną tradycją islamską niż ta praktykowana przez bardziej ortodoksyjne populacje na Półwyspie Arabskim.

Upadek komunizmu z jego scentralizowanym systemem spowodował kryzys bezpieczeństwa na Bałkanach. Został on spotęgowany przez konflikty etniczne i religijne, które miały miejsce podczas wojen jugosłowiańskich od 1991 roku. Konflikty te stworzyły sprzyjające środowisko społeczne i polityczne dla radykalnego islamu. Do regionu napłynęła pomoc humanitarna, materialna (a nawet wojskowa) ze świata islamu, w tym pomoc ze strony wyraźnie radykalnych elementów. W ramach mobilizacji świata muzułmańskiego na rzecz walki muzułmanów w Bośni i Hercegowinie (BiH), do kraju przybyli ochotnicy, głównie afgańscy bojownicy, których liczbę szacowano na kilka tysięcy¹⁴.

Książka „Aspekty radykalizacji islamu na Bałkanach po upadku komunizmu” (*Aspects of Islamic Radicalization in the Balkans After the Fall of Communism*), będąca projektem Bałkańskiego Stowarzyszenia Historycznego (*Balkan History Association*), próbuje wyjaśnić procesy, które spowodowały, że Bałkany stały się centrum radykalnego islamu i islamskiego terroru w Europie oraz zagrożeń, jakie stwarza to zjawisko. Studium

¹⁰ J. Tondera, *Federalizm destrukcyjny. W kręgu bałkańskich doświadczeń*, „Społeczeństwo i Polityka” 2019, vol. 58, s. 100.

¹¹ L. Benson, *Jugosławia. Historia w zarysie*, Kraków 2011, s. 29–31.

¹² A. Krzak, *Półwysep Bałkański jako obszar działań militarnych podczas wojen bałkańskich. Charakterystyka geograficzno-wojskowa*, „Balcanica Posaniensia” 2012, vol. 19, s. 157–160.

¹³ Czytaj więcej: T. Magner, *Yugoslavia and Tito: The Long Farewell*, „Current History” 1978, Vol. 74, s. 154–158.

¹⁴ P. Petrović, *Islamic radicalism in the Balkans*, „European Union Institute for Security Studies: ISSUE ALERT” 2016, vol. 24, s. 1–2.

przedstawia korzenie radykalnego islamu na Bałkanach oraz analizuje złożoność islamskiej radykalizacji, identyfikując punkty wspólne, ale także cechy szczególne wynikające z interferencji między wpływami i ingerencją zewnętrzną a lokalnymi kontekstami.

Lektura została podzielona na dwanaście rozdziałów, które dotyczą ryzyka radykalizacji i ekstremizmu dżihadu w Bośni i Hercegowinie, Kosowie, Albanii, Macedonii, Czarnogórze, Rumunii i Bułgarii.

We wstępie recenzowanej pracy Mihai Dragnea podkreśla interdyscyplinarność opracowania oraz wyodrębnia jego główne cele, m.in.: pokazanie jakimi kanałami rozprzestrzeniły się radykalne idee islamskie wśród bałkańskich muzułmanów po upadku komunizmu oraz omówienie potencjalnych fal ekstremizmu i radykalizacji ze strony złośliwych interpretacji islamu, takich jak salafizm i jego saudyjska wersja, tj. wahhabizm. Oprócz tego zaznacza, że książka nie wnosi nowych spostrzeżeń historycznych ani żadnych nowych ustaleń na gruncie społeczno-ekonomicznym, lecz wprowadza i zagłębia się w nowe aspekty radykalizacji, do których zalicza przestrzeń cyfrową, hybrydowy prozelityzm, rolę organizacji pozarządowych i aktywizm charytatywny.

Monografię otwiera rozdział poświęcony sekurytyzacji islamu w Kosowie autorstwa Josepha Coelho zatytułowany *Constructing a New Threat: The Securitization of Islam in Post-war Kosovo*. Autor analizuje, w jaki sposób lokalne elity i międzynarodowi interesariusze w Kosowie wspólnie skonstruowali narrację, zgodnie z którą islam stał się przedmiotem dyskursu i polityk sekurytyzacyjnych w tym kraju. Rozważa także konsekwencje tego procesu dla społeczności muzułmańskiej Kosowa.

Tematykę islamu w Kosowie kontynuuje Henrique Schneider w swoim rozdziale *Islamic Radicalization in Kosovo: A Case in Multi-layered Identity*. Autor wyjaśnia teorię „wielowarstwowej tożsamości”, jednocześnie zestawiając ją z tłem historycznym regionu. Sceptycznie Schneider podchodzi także do wskaźników radykalizacji w Kosowie, określając je jako bezkontekstowe, niewyjaśniające oraz po prostu błędne. Jednakże głównym krokiem metodologicznym w artykule jest podsumowanie dyskusji z dwiema grupami fokusowymi na temat islamskiej radykalizacji i tożsamości w Kosowie (każda z grup składała się z 10 osób – pięć kobiet i pięciu mężczyzn). Interpretując wyniki badań, autor dochodzi do wniosku, że radykalizacja islamska, jeśli rzeczywiście ma miejsce, jest lepiej wyjaśniona jako dodanie kolejnej warstwy tożsamości niż jako programowy sposób działania lub jako religijno-polityczna bojowość.

Przypadek Albanii przeanalizowany został w rozdziałach trzecim i czwartym. Gianfranco Bria w artykule *Salafism in Albania between Deculturation and Post-socialist Legacy* podąża za teorią dekulturnacji Oliviera Roya i próbuje rozważyć dwie kwestie: pierwsza dotyczy tego, jak salafici w Albanii zdecydowanie krytykują niektóre praktyki sufickie; druga dotyczy zaangażowania i wzmocnienia tożsamości wielu salafitów, którzy kwestionują świeckie i zorientowane na Zachód wartości albańskiego społeczeństwa. Autor wyraźnie wskazuje przyczyny procesu, w którym tradycyjne albańskie wartości i praktyki są zastępowane przez bardziej radykalne interpretacje islamu. Wywód ten

opiera się głównie na badaniach terenowych, które zostały przeprowadzone w Albanii, wśród różnych społeczności miejskich Tirany.

Iris Luarasi przedstawia rozdział *Mainstream and Online Media, a Useful Tool on Fighting Violent Extremism in Albania*. Autorka podjęła próbę odpowiedzi na pytanie: w jaki sposób można wykorzystać media tradycyjne i internetowe w zapobieganiu i przeciwdziałaniu radykalizacji. W tym celu zostały przeprowadzone przez nią badania polegające na ankietowaniu jednej z najbardziej podatnych na radykalizację grup społecznych w Albanii – młodzieży. Analiza została wykorzystana do zidentyfikowania ich percepcji na temat roli mediów w zapobieganiu i przeciwdziałaniu radykalizacji oraz analizie artykułów prasowych. W opracowaniu jednak nie udzielono jednoznacznej odpowiedzi na pierwotnie sformułowane pytanie badawcze. Autorka stwierdza, że albańskie media stoją przed koniecznością uznania swojej roli w kształtowaniu mentalności młodego pokolenia. Uważa także za konieczne wypracowanie alternatywnych narracji, które byłyby w stanie dotrzeć do młodszej generacji.

Rozdział pt. *Building a Community Resilient to the Islamic Radicalism: A Case Study of the Muslim Community in Montenegro*, został napisany przez Marko Savicia i Almedinę Vukić Martinović. Autorzy analizują przyczyny i konsekwencje niewielkiego udziału członków czarnogórskiej społeczności muzułmańskiej w organizacjach terrorystycznych przez pryzmat teorii radykalizacji Alexa Schmida¹⁵. Badając specyfikę społeczności muzułmańskiej w Czarnogórze, przeanalizowali konkretne rozwiązania (tj. polityki publiczne i strategie), które pomagają społecznościom muzułmańskim w walce z radykalizacją. Rozdział posiada znaczącą wartość ze względu na swoje praktyczne zastosowanie, gdyż zawiera cenne wskazówki dla decydentów politycznych, pracowników służb społecznych oraz liderów społeczności w innych państwach.

Bogdana Todorova przedstawia wgląd w zjawisko islamskiej radykalizacji w Bułgarii w rozdziale zatytułowanym *Risks for Islamic Fundamentalism and Radicalism after the Fall of Communism in Bulgaria*. Autorka porusza istotną kwestię wpływu transformacji politycznych na kształtowanie się ekstremistycznych postaw w obrębie społeczności muzułmańskiej. Zidentyfikowała kilka czynników wpływających na radykalizację w Bułgarii, m.in.: fundamentalizm islamski i transfer salafickiego dżihadyzmu z pobliskich krajów, działalność tureckich podmiotów państwowych (Dyrektoriat Spraw Religijnych – DIYANET) oraz sieci Gülena. Głównym stwierdzeniem Todorovej jest to, że spekulacje na temat islamu i ryzyka związanego z fundamentalizmem islamskim i radykalizmem w Bułgarii wynikają z upolitycznienia i ideologizacji tego tematu na przestrzeni wielu stuleci.

Muzułmańscy konwertyci w Rumunii są tematem następnego rozdziału: *Missionary Islamic NGOs in Romania: Da'wah Materials Disseminated among Muslims in Romania*. Cornel Andrei Crișan analizuje rolę misyjnych islamskich organizacji pozarzą-

¹⁵ A.P. Schmidt, *Violent and Non-Violent Extremism: Two Sides of the Same Coin?*, „Terrorism and Counter-Terrorism Studies” 2014, vol. 5.

dowych i rozpowszechnianie misyjnych materiałów w rumuńskich społecznościach muzułmańskich. Dzięki interdyscyplinarnemu podejściu i badaniu materiałów źródłowych autorowi udało się przedstawić dogłębny wgląd w to, jak organizacje te starają się kształtować tożsamość i praktyki religijne muzułmanów w Rumunii.

Kolejny rozdział zatytułowany *Mujahideen in Bosnia and Herzegovina from 1992 until 1995* autorstwa Mijo Beljo i Luciji Zadro, stanowi ważny wkład w zrozumienie wpływu zagranicznych bojowników na konflikty w Bośni i Hercegowinie. Autorzy analizują korelację między obecnością mudżahedinów a dynamiką konfliktu w regionie, w tym zależności między promowaniem mowy nienawiści a radykalizacją lokalnych społeczności muzułmańskich. Zarysowano również scenariusz długofalowych skutków aktywności islamskich bojowników, w tym nad ich wpływem na postawę społeczności wobec radykalizmu i ekstremizmu.

W rozdziale *Foreign Fighters and Global Jihad in the Balkans: The Case of Bosnia and Herzegovina* Michalis Marioras poświęca szczególną uwagę dynamice tożsamości transnarodowej, która rozwija się w kontekście wyobrażonej islamskiej ummy (społeczności wiernych), łączącej globalnie wszystkich muzułmanów. Podkreślono również rolę zagranicznych bojowników jako multiplikatorów zradykalizowanego islamu po ich powrocie do ojczyzny. Rozważania te w wyraźny sposób ukazują znaczenie mitów, legend w transmisji kultu bojowników oraz ruchu dżihadystycznego. Zabrakło jednak skontrastowania tego fenomenu z innymi regionami, jak np. bojowników za wiarę jako efektu interwencji zbrojnej ZSRR w Afganistanie i narodzin Al-Kaidy.

Factors That Moderate Islamic Radicalization in North Macedonia Zhidasa Daskalovskiego oferuje wgląd w zjawisko radykalizacji w Macedonii Północnej z perspektywy nowych globalnych interpretacji islamu i ich związku z lokalnym zarządzaniem islamem. Autor poddaje analizie reakcje rządowe i społeczne, podkreślając rolę społeczności islamskiej w Macedonii Północnej w tym procesie, wyzwania związane z wykorzystaniem islamu jako narzędzia nacjonalistycznego w lokalnej rywalizacji między muzułmańską mniejszością albańską a prawosławną większością macedońską, a także rolę wpływów amerykańskich w regionie. Przeprowadzone badania pozwalają wnioskować, że umiarkowanie i pragmatyzm interesów politycznych Macedonii Północnej stanowią kluczowe czynniki obniżające potencjał radykalizacji wśród społeczności muzułmańskiej w tym kraju.

Przedostatni rozdział to *“Islamic Terrorism” in the Serbian Sandžak under Salafi Influence* autorstwa Darko Trifunovicia. Artykuł we wstępie wyjaśnia genezę ponownego pojawienia się islamistów w Sandżaku. Jednocześnie określa historyczne i polityczne warunki wstępne, które umożliwiły ten ruch, a w szczególności sposób, w jaki radykalny islam sunnicki został zmanipulowany w celu uciskania zarówno chrześcijan, jak i muzułmanów w regionie.

Ostatnia część to *Beyond the Balkans: Islamist Terrorism in Europe with Balkan Connections*. Klemena Kocjančiča analizuje udział i prowadzenie islamskiego terrory-

zmu przez osoby pochodzące z Bałkanów (Albańczyków i Bośniaków), mieszkające w innych krajach europejskich. Zbadana także została rola diaspor bałkańskich, szczególnie bośniackiej i albańskiej, w krajach europejskich, ich powiązania z krajami pochodzenia za pośrednictwem osób rekrutujących dżihadystów oraz relacje między przestępczością zorganizowaną a grupami terrorystycznymi. Korzystając z materiałów źródłowych, m.in. doniesień medialnych, dokumentów sądowych i prac naukowych, autor przedstawia złożone zjawisko islamskiego terroryzmu w Europie z perspektywy bałkańskiej.

Bałkany są obszarem o złożonej historii i wielu wyzwaniach. Konfliktogenność tego regionu jest rezultatem splotu wielu czynników o różnym charakterze. Do najbardziej niebezpiecznych z nich można zaliczyć zjawisko zagranicznych bojowników. Szacuje się, że w latach 2012–2016 około 1000 bojowników z Bałkanów Zachodnich wyjechało do Syrii i Iraku, aby walczyć dla tak zwanego Państwa Islamskiego¹⁶. Po powrocie zagraniczni bojownicy utworzyli komórki w swoich krajach ojczystych w celu zwiększenia rozprzestrzenienia się salafickiego dżihadyzmu i ułatwienia rekrutacji nowych bojowników w społecznościach muzułmańskich. Dodatkowe zagrożenie terrorystyczne stwarza broń, która nadal jest przemycana z Macedonii Północnej i Kosowa do Europy Zachodniej przez przepuszczalne granice.

Wieloautorska pozycja *Aspects of Islamic Radicalization in the Balkans After the Fall of Communism* prezentuje nową perspektywę na radykalizację islamistyczną na Bałkanach. Nie negując faktów opisanych powyżej, autorzy stawiają sobie za zadanie dogłębne zbadanie przyczyn i potencjalnych konsekwencji tego niebezpiecznego zjawiska. Ponadto książka ma na celu ułatwienie kompleksowego zrozumienia strategii polityki zagranicznej i polityki wewnętrznej, które rządy przyjęły w celu przeciwdziałania terroryzmowi i radykalizacji postaw.

Zdaniem autorów, przyszłość radykalizacji islamskiej na Bałkanach jest niepewna, biorąc pod uwagę wiele zmiennych, takich jak rozwój sytuacji międzynarodowej, wola polityczna i wsparcie społeczne dla programów integracji i deradykalizacji osób podatnych na zagrożenia. Podkreślają oni również kluczową rolę innych państw (takich jak Turcja) we wzroście i promocji salafizmu wśród muzułmańskiej populacji Bałkanów.

Monografia, mimo rzetelnego ujęcia problemu radykalizacji, pozostawia pewien niedosyt w kwestii konkretyzacji działań prewencyjnych. Autorzy trafnie diagnozują przyczyny radykalizacji na Bałkanach, jednak ich rekomendacje w zakresie przeciwdziałania temu zjawisku ograniczają się do ogólnych stwierdzeń. Brakuje szczegółowych propozycji systemowych, które mogłyby stanowić praktyczne rozwiązania problemu.

W tym kontekście, wartościowym punktem odniesienia mogłyby być projekty i inicjatywy społeczne realizowane w ramach Unii Europejskiej, a w szczególności

---

¹⁶ V. Azinović, *The Foreign Fighter Phenomenon and Radicalization in the Western Balkans: Understanding the Context, 2012-2016*, [w:] V. Azinović, K. Storr (red.), *Between Salvation and Terror: Radicalization and the Foreign Fighter Phenomenon in the Western Balkans*, Sarajewo 2017, s. 9.

udane programy wdrożone w Holandii i Niemczech, krajach posiadających liczne diaspory bałkańskie¹⁷. Przykładem mogą być kompleksowe programy integracji zagranicznych bojowników realizowane w Holandii, obejmujące kursy edukacyjne, szkolenia zawodowe i wsparcie społeczne¹⁸. W Niemczech natomiast udane projekty deradykalizacji obejmują wsparcie psychologiczne, integrację społeczną i współpracę z lokalnymi społecznościami¹⁹. Zbadanie tych inicjatyw stanowiłoby cenny punkt wyjścia do opracowania analogicznych działań na Półwyspie Bałkańskim, umożliwiłoby sformułowanie rekomendacji reform w obszarach edukacji, zatrudnienia i polityki socjalnej. Takie rozszerzenie zakresu monografii znacząco wzmocniłoby jej wartość, czyniąc ją nie tylko cennym źródłem wiedzy, ale również praktycznym drogowskazem w walce z radykalizacją.

Oprócz tego, w książce został całkowicie pominięty wątek wpływów rosyjskich, co może stwarzać iluzję, że region należy wyłącznie do zachodniej (NATO i UE) i bliskowschodniej (Turcja i Arabia Saudyjska) strefy interesów. W rzeczywistości jednak Federacja Rosyjska od dawna była obecna na Bałkanach. Historyczne powiązania sięgają ruchu panslawistycznego z XIX wieku i wsparcia Rosji dla serbskiej niepodległości od Imperium Osmańskiego. Rosja przystąpiła do I wojny światowej po stronie Serbii. W konflikcie w Kosowie Federacja Rosyjska potępiła bombardowania Serbii przez NATO i stanowczo sprzeciwiła się niepodległości Kosowa. Rosja wykorzystuje swój status stałego członka Rady Bezpieczeństwa ONZ na korzyść Serbii. W 1994 i 2015 r. Moskwa zawetowała dwie rezolucje Rady Bezpieczeństwa ONZ potępiające przemoc ze strony bośniackich Serbów, przy czym druga rezolucja kwalifikowała masakrę w Srebrenicy w 1995 r. jako ludobójstwo. Podczas pandemii Rosja stosowała „dyplomację szczepionkową”, dostarczając zarówno materiały medyczne, jak i szczepionki²⁰.

Wyżej wymienione fakty wskazują na to, że relacje rosyjsko-serbskie wykraczają poza zwykłe partnerstwo, stanowiąc dla Kremla instrument realizacji jego geopolitycznych ambicji w całym regionie bałkańskim. Przykładowo, Rosja wspierała separatystów w Bośni i Hercegowinie zarówno oficjalnie, poprzez Republikę Serbską, jak i nieformalnie, poprzez niezliczone grupy kulturalne, religijne, edukacyjne i paramilitarne. Rosyjscy dostawcy broni pomogli uzbroić siły policyjne Republiki Serbskiej, a rosyjscy najemnicy szkolili członków grup paramilitarnych bośniackich Serbów. Moskwa pomagała również chorwackim nacjonalistom w celu powstrzymania reform, które mogłyby

---

¹⁷ K. Salentin, H. Schmeets, *Sampling immigrants in the Netherlands and Germany*, „Comparative Migration Studies” 2017, vol. 21, s. 2–3.

¹⁸ F. Vermeulen, K. Visser, *Preventing violent extremism in the Netherlands: overview of its broad approach*, „Revista CIDOB d’Afers Internacionals” 2021, nr 128, s. 134–140.

¹⁹ Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik, *Themenpapier: Evaluation von Deradikalisierungsprogrammen*, [ap.org/sites/default/files/article_pdfs/dgap-bericht-2020-10-de.pdf](https://www.dgapa.de/sites/default/files/article_pdfs/dgap-bericht-2020-10-de.pdf) [25.06.2024].

²⁰ A. Caprile, B. Stanicek, *Russia and the Western Balkans Geopolitical confrontation, economic influence and political interference*, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747096/EPRS_BRI\(2023\)747096_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747096/EPRS_BRI(2023)747096_EN.pdf) [30.03.2024].

pozwolić Sarajewu na przyspieszenie procesu akcesyjnego do NATO. Oprócz tego, Kreml starał się też pokrzyżować plany wejścia Macedonii Północnej do NATO i UE, które przez prawie dwie dekady były blokowane ze względu na spór z sąsiednią Grecją. Gdy w 2018 r. Skopje i Ateny zbliżały się do kompromisu, Moskwa różnymi kanałami podsyciała sprzeciw wobec porozumienia, m.in. finansując organizatorów lokalnych protestów²¹. Minister Obrony Kosowa, Ejup Maqedonci sugeruje istnienie powiązań pomiędzy rosyjskimi służbami wywiadowczymi a działającymi w regionie grupami terrorystycznymi²².

Władze Federacji Rosyjskiej są żywo zainteresowane gospodarką w regionie bałkańskim, m.in. w obszarach transportu energii i kontroli zbrojeń. Dodatkowym motywem dla Moskwy jest położenie geostrategiczne regionu i bliskość Bliskiego Wschodu. Morze Adriatyckie zapewniłoby Rosji dostęp do portów o ciepłej wodzie – dążenie, które było historycznym motorem rosyjskiej aktywności dyplomatycznej i wojskowej w Europie Południowo-Wschodniej.

Strategia Moskwy polega na utrzymaniu i zwiększaniu oddziaływania i zależności w regionie poprzez manipulowanie słabymi instytucjami władzy oraz upolitycznianie i zaostrzenie istniejących napięć, w tym religijnych. Krótko mówiąc, rosyjska polityka historyczna, dezinformacja, współpraca wojskowa i ekonomiczna z państwami bałkańskimi stwarzają podatny grunt dla radykalizacji islamistycznej w regionie²³. Oprócz tego, nie sposób pominąć faktu, że w wielu aspektach cele radykalnych islamistów pokrywają się z celami Federacji Rosyjskiej, np. radykalne grupy islamistyczne chcą, tak samo jak Kreml, odwrócić uwagę narodów Bałkanów Zachodnich od procesu integracji z UE i NATO.

Niniejsza publikacja, pomimo poruszania złożonych zagadnień religii, terroryzmu, radykalizacji i geopolityki, charakteryzuje się klarownym i zwięzłym stylem. Autorom udało się przedstawić skomplikowane idee w sposób przystępny dla szerokiego grona odbiorców, nie rezygnując z rzetelności naukowej. Monografia stanowi wartościową lekturę dla szerokiego grona odbiorców zainteresowanych tematyką Bałkan i radykalizacji. Podsumowując, dogłębna analiza złożonych mechanizmów i wyzwań bezpieczeństwa w regionie jest cennym wkładem do literatury naukowej, wzbogacającym dyskurs o politycznym islamie, radykalizacji, transformacji ustrojowej i decyzjach politycznych kształtujących współczesny krajobraz Bałkanów.

²¹ J. McBride, *Russia's Influence in the Balkans*, <https://www.cfr.org/background/russias-influence-balkans#chapter-title-0-5> [30.03.2024].

²² *Russian Influence in the Balkans*, <https://www.csis.org/analysis/russian-influence-balkans> [30.03.2024].

²³ J. Jashari, *Balkan Challenges: Countering disinformation from Russia and radical Islamists*, <https://perconcordiam.com/balkan-challenges/> [30.03.2024].

Bibliografia

Publikacje zwarte

Benson L., *Jugosławia. Historia w zarysie*, Kraków 2011.

Džaja M., *Konfesjonalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijsko razdoblje 1463–1804*, Mostar 1999.

Prace zbiorowe

Azinović V., *The Foreign Fighter Phenomenon and Radicalization in the Western Balkans: Understanding the Context, 2012–2016*, [w:] V. Azinović, K. Storr (red.), *Between Salvation and Terror: Radicalization and the Foreign Fighter Phenomenon in the Western Balkans*, Sarajewo 2017.

Haldon J., *The Ottoman State and the Question of the Autonomy. Comparative perspectives*, [w:] H. Berktaý, S. Faroqhi (red.), *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*, London 1992.

Artykuły

Krzak A., *Półwysep Bałkański jako obszar działań militarnych podczas wojen bałkańskich. Charakterystyka geograficzno-wojskowa*, „Balcanica Posaniensia” 2012, vol. 19.

Magner T., *Yugoslavia and Tito: The Long Farewell*, „Current History” 1978, vol. 74.

Petrović P., *Islamic radicalism in the Balkans*, „European Union Institute for Security Studies: ISSUE ALERT” 2016, vol. 24.

Salentin K., Schmeets H., *Sampling immigrants in the Netherlands and Germany*, „Comparative Migration Studies” 2017, vol. 21.

Schmidt A.P., *Violent and Non-Violent Extremism: Two Sides of the Same Coin?*, „Terrorism and Counter-Terrorism Studies” 2014, vol. 5.

Tondera J., *Federalizm destrukcyjny. W kręgu bałkańskich doświadczeń*, „Społeczeństwo i Polityka” 2019, vol. 58.

Vermeulen F., Visser K., *Preventing violent extremism in the Netherlands: overview of its broad approach*, „Revista CIDOB d’Afers Internacionals” 2021, nr 128.

Źródła internetowe

Caprile A., Stanicek B., *Russia and the Western Balkans Geopolitical confrontation, economic influence and political interference*, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747096/EPRS_BRI\(2023\)747096_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747096/EPRS_BRI(2023)747096_EN.pdf) [30.03.2024].

Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik, *Themenpapier: Evaluation von Deradikalisierungsprogrammen*, [ap.org/sites/default/files/article_pdfs/dgap-bericht-2020-10-de.pdf](https://www.dgapa.org/sites/default/files/article_pdfs/dgap-bericht-2020-10-de.pdf) [25.06.2024].

Enlargement and Article 10, www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49212.htm?selectedLocale=en [20.03.2024].

EU and NATO agree concerted approach for the Western Balkans, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_20312.htm?selectedLocale=en [21.03.2024].

Eu-Western Balkans Summit Thessaloniki, ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_03_163 [20.03.2024].

Jashari J., *Balkan Challenges: Countering disinformation from Russia and radical Islamists*, <https://perconcordiam.com/balkan-challenges/> [30.03.2024].

McBride J., *Russia’s Influence in the Balkans*, <https://www.cfr.org/backgrounders/russias-influence-balkans#chapter-title-0-5> [30.03.2024].

Munter A., *The Western Balkans*, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/168/the-western-balkans> [20.03.2024].

Russian Influence in the Balkans, <https://www.csis.org/analysis/russian-influence-balkans> [30.03.2024].

The EU and the Western Balkans: towards a common future, https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-and-western-balkans-towards-common-future_en [20.03.2024].

The World Factbook: Explore All Countries, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/> [22.03.2024].

Western Balkans: moving closer to Euro Atlantic integration, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_76329.htm?selectedLocale=en [21.03.2024].